

SEMHÛDÎ'NİN TAKLİD İLE İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Hamit SEVGİLİ*

ÖZ

Hicrî dördüncü asırda, mezheplerin teşekkül süreciyle eş zamanlı olarak tartışılır hale gelen taklîd meselesinin kısa sürede çerçevesi çizilerek, ictihâd konusu ile birlikte bir bölüm şeklinde fıkıh usûlü kitaplarına dâhil edilmiştir. Bu konu ayrıca fûru kitaplarında fetvâ ve kazâ bölümlerinde işlenmiştir. Bunun yanında münhasıran bazı müstakil çalışmalara konu olmuştur. Şâfi'î fakihlerinden Semhûdî'ye ait *el-İkdu'l-ferîd fî ahkâmi't-taklîd* adlı eser, bu alanda yazılmış müstakil çalışmalardandır. Semhûdî, eserinde taklîdin meşruiyeti ve bağlantılı temel tartışma konularına yer vermektedir. Konu ile ilgili İslâm hukukçularının görüşlerine kapsamlı şekilde yer veren Semhûdî, kendi tercihlerini de ortaya koymayı ihmal etmemiştir. Semhûdî, Şâfi'î olmakla birlikte taklîd ile ilgili bazı temel konularda, Şâfi'î mezhebinin hâkim görüşünden farklı düşünmektedir. Bu çalışmada, Semhûdî'nin zikredilen eseri inceleme konusu edilmekte, onun taklîd ile ilgili görüşlerinin tespiti hedeflenmektedir. Semhûdî'nin, konu ile ilgili yaklaşımını tam olarak belirleyebilmek ve bir mukayese imkânını sağlamak amacıyla İslam hukukçularının görüşlerine de yer verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Semhûdî, taklîd, mukallid.

THE APPROACH OF SEMHUDI IN THE TOPIC OF TAQLID

ABSTRACT

The issue of taqlîd was included in the books of the jurisprudence in the form of a chapter, together with the issue of ijthad, which became concurrent with the formation of the sects in the fourth century Hijri. This subject is also mentioned in the fûrû' ((substantive fiqh) books in the fatwa and Judgment sections. Besides, it has been the subject of some independent works. *El-İkdu'l-ferîd fî ahkâmi't-taklîd*, -belonging to Semhûdî, one of the Shafi'i jurist, is one of the independent works written in this field. In his work, Semhûdî deals with the legitimacy of taqlîd and the main topics of discussion. Having included the views of Islamic jurists on the subject extensively, Semhûdî did not neglect to

* Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku ABD, e-mail: hamit_sevgili@hotmail.com, ORCID ID: orcid.org/0000-0002-3086-3486

Makalenin Hakemlere Gönderiliş Tarihi : 16/04/2019

Makalenin Hakemlerden Geliş Tarihi : 23/05/2019

his own preferences. Semhûdî thinks differently from the prevailing view of the Shafi'i sect in some basic issues related to the taqlîd.

In this study, the mentioned work of Semhûdî is examined, and it is aimed to determine his views on taqlîd. The views of the Islamic jurists are given in order to determine the exact approach of Semhûdî and to provide a comparison opportunity.

Keywords: Semhûdî, taqlîd, ijihad.

Giriş

Fıkıh mezheplerinin kurumsal bir statü kazanmasına paralel olarak, ictihâd konusu ile birlikte taklîd konusu da teorik zeminde tartışılmaya başlanmıştır. Gerek taklîd teorisinin temel hareket noktasını oluşturan meşruiyet yönü, gerekse bağlantılı konuların hiç birinde, İslâm hukukçuları arasında tam bir mutabakattan söz etmek mümkün değildir. Usûlcülerin çoğu, avâm hakkında taklîdin câiz/vâcib olduğunu savunurken; bir gurup usûlcü ise taklide neredeyse hiçbir meşruiyet tanımamaktadır. Çoğunluğu oluşturan gurup da, taklîdin meşruiyeti konusunda hemfikir olmakla birlikte, taklîd ile ilgili bazı meselelerde farklı görüşler ortaya koymuşlardır.

İlk dönemlerde fıkıh usulü eserlerinde¹ ictihâd konusu ile birlikte bir bölüm olarak yer alan, fûru kitaplarında² ise fetvâ ve kazâ bahislerinde incelenen taklîd teorisi, mezhep bağlılığının tam olarak yerleşmesiyle, daha geniş bir yelpazede ve derinlemesine müstakil çalışmalara³ konu olmaya başlamıştır. Semhûdî'nin *el-İkdü'l-ferîd fî ahkâmi't-taklîd* adlı

¹ Bk. Muhammed b. Ali Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed fî usûli'l-fıkıh* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1403), 2: 929-988; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ min ilmi'l-Usûl* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413), IV, 139-153; Fahrüddîn Muhammed b. el-Hüseyn er-Râzî, *el-Mabsûl fî ilmi usûli'l-fıkıh*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997), 6: 73-88; Mansûr b. Muhammed b. Abdulcebbâr es-Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille fî usûli'l-fıkıh* (Riyad: Mektebetü't-Tevbe, 1419), 5: 97-119.

² Bk. Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye 1414/1994), 16: 52; Ebû Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003), 9: 93.

³ Örnek için bk. Usmân b. Abdülazîz b. es-Salâh eş-Şehrezûrî, *Edebü'l-miiftî ve'l-müstefit* (Riyad: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1407/1986); Ahmed b. Hamdân el-Harrânî, *Sıfatü'l-fetvâ ve'l-miiftî ve'l-müstefit* (Dimeşk: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1380).

önemli eseri bu alanda yazılmış müstakil çalışmalardandır. Semhûdî'nin, bahsi geçen eseri bağlamında, taklîd konusundaki görüş ve düşüncelerini incelemeye geçmeden önce, müellifimizi kısa bir şekilde tanıtmak yararlı olacaktır.

Tam ismi, Nûruddîn Alî b. Abdullâh b. Ahmed es-Semhûdî olan müellif, hicri 844-911 yılları arasında yaşamış önemli bir tarihçi, muhaddis ve Şâfi'î fakihidir. Nil nehrinin batısında yer alan doğduğu köye nispetle Semhûdî olarak anılmaktadır.⁴

Semhûdî, ilköğrenimini kadılık yapan babasından aldıktan sonra, eğitimini tamamlamak üzere Kahire'ye gitti. Burada Yahya b. Muhammed el-Münâvî (ö. 871/1467) ve Zekeriyâ el-Ensârî (ö. 926/1520) gibi dönemin otorite âlimlerinden dersler aldı. Genç yaşta ders okutmaya başlayıp hocalarından fetvâ verme yetkisini alan Semhûdî, uzun süre Medine'de müderrislik görevini yürüttü. Medine tarihi hakkındaki eserleri ile de bilinen Semhûdî, fıkıh ve fıkıh usulü alanlarında yirmiden fazla eser kaleme aldı.⁵ Fıkıh usulü alanında yazmış olduğu önemli eserlerinden birisi de, inceleme konusu edindiğimiz *el-İkdü'l-ferîd fî ahkâmi't-taklîd* adlı eseridir.

Semhûdî'nin zikredilen eseri on bölümden oluşmaktadır. Eserde yer alan konular ana hatlarıyla şöyledir: taklîdin hükmü, mukalledin şartları, birden fazla mukalledin bulunması halinde mukallidin sorumluluğu, ölen müctehidi taklîd etmenin câiz olup olmadığı, ictihâdın kesilmesi meselesi, mukallidin/müntesibin fetvâsı, fakihler arasında ihtilâflı olan konularda mukallidin takınması gereken tavır, muayyen bir mezhebe bağlılık ve mezhepler arası geçiş, meşrûiyeti fakihler arasında ihtilâflı bir meselede mukallid için amelî durum, meşrûiyeti ihtilâflı bir fiilî işleyen mukallid hakkında şer'î hüküm, hâkim tarafından şahsın bağlı bulunduğu mezhebin görüşüne aykırı ancak lehine verilen hükmün dinî ve hukukî geçerliliği.

Bu çalışmada, Semhûdî'nin tasnifi esas alınarak taklîd konusundaki görüşleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Ancak bir mukayese

⁴ Bk. Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lami' li ehli'l-karni't-tâsi'* (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1313), 5: 245; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Semhûdî", *DİA*, (Ankara: TDV, 2009), 36: 489-491; İbrahim Barca, *es-Semhûdî (v. 911/1506) ve Medine Tarihi* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2016), 33-87.

⁵ Barca, *Medine Tarihi*, 76.

imkânı sağlamak ve Semhûdî'nin konuyla ilgili yaklaşımını tam olarak belirleyebilmek amacıyla, hem benzer eserlerden hem de fıkıh usulü ve bazı fûru kitaplarının ilgili konularından yararlanılarak İslam hukukçularının görüşlerine yer verilmeye çalışılacaktır.

I. Taklîdin Hükümü

Taklîd, delilini bilmeksizin başkasının sözünü kabul etmektir.⁶ Usûlcülerin çoğuna göre, avâmın şer'î hükümlerde bir müctehidi taklîd etmesi vâcibdir.⁷ Semhûdî, çoğunluk tarafından yine belli bir ilmi birikime sahip olmakla birlikte, ictihâd edebilecek seviyeye ulaşmamış âlimin de taklîd açısından bu ilimde hiçbir bilgisi olmayan *mabz' ammî* (çoğulu:avâm) hükmünde sayıldığını belirtmektedir.⁸ Bu yaklaşımın temel hareket noktası, ictihâd kabiliyeti olduğundan, ictihâd edebilme gücüne sahip olmayan herkes avâm olarak değerlendirilmektedir. Bazı usulcüler, hükmün delillerine ulaşabilme salâhiyetine sahip olduğundan, ictihâd seviyesine ulaşmamış âlime *mabz' ammî* hükmünün verilemeyeceği kanaatindedir. Buna göre ictihâd salâhiyetine sahip olmayan âlimin, şer'î hükmü delilleri ve yöntemiyle öğrenmesi gerekmektedir.⁹ Bağdat Mutezilesi ise, bu yaklaşımın tam aksine, gerek avâm ve gerekse ictihâd salâhiyetine sahip olmayan âlim hakkında taklîdin hiçbir şekilde caiz olmadığını, her ikisinin de şer'î hükümleri delilleri ile bilme yükümlülüklerinin olduğunu savunmaktadır.¹⁰ İbn Hazm da (ö. 456/1064) bu yönde görüş bildirerek, bu hususta Mâlik ve Şâfiî'den destekleyici alıntılar yapmaktadır.¹¹ Ancak Şâfiî fakihlerinden Saydalânî

⁶ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 5: 97; Şehrezûrî, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî*, 158; Harrânî, *Sıfatü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftî*, 51.

⁷ Bk. Gazzâlî, *Mustasfâ*, 2: 121; Alî b. Abdulkâfi es-Sübkî, *el-İbbâc fî Şerhi'l-Minhâc*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416/1995), 3: 372; Alî b. Muhammed el-Âmidî, *İhkâmü'l-abkâm fî usûli'l-abkâm* (Riyad: Dâru's-Samî'î, 1424/2003), 4: 271-278; Muhibullâh b. Abdüşşekûr el-Bihârî, *Musellemu's-subût* (Kahire: el-Matba'atu'l-Hüseyniyye, 1326), 2: 351.

⁸ Nûruddîn Alî b. Ahmed es-Semhûdî, *el-Te'du'l-ferîd fî abkâmi't-taklîd* (Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1432/2011), 56.

⁹ Sübkî, *İbbâc*, 2: 372; Âmidî, *İhkâm*, 4: 271.

¹⁰ Ebu'l-Hüseyn el-Basrî, *Mu'temed*, 2: 934; Gazzâlî, *Mustasfâ*, 4: 147.

¹¹ Ebû Muhammed Alî b. Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-abkâm* (Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1403/1983), 6: 59, 120; Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 57.

(ö. 427/1036), Şâfiî'nin tepkisinin ictihâd seviyesine ulaşan kimse hakkında olduğunu belirtmektedir.¹² Ebû Alî el-Cübbâî'ye (ö. 303/916) göre, ictihâdî meselelerde taklîd câiz, ancak beş vakit namaz gibi hükmü nass ile sabit meselelerde ise caiz değildir.¹³ Cübbâî'nin görüşü genel anlamda çoğunluğun görüşünden farklı değildir.

Semhûdî, bu konuda çoğunluğun görüşünü tercih etmektedir. Ona göre, -mahz âmmî olsun yahut olmasın- ictihâd seviyesine ulaşmamış herkes hakkında bir müctehidi taklîd etmek vâcibdir. Ona göre şer'î hükümleri delilleri ile bilmek, sadece müctehidler için söz konusu olduğundan, müctehid olmayan herkes için taklîd hükümleri geçerlidir. Zira ictihâdî konularda, hukuki akıl yürütmede (istidlâl) delilin sağlam, kabul edilir ve karşıt delil ile çürütülmemiş olması gerekmektedir. Bu ise, karşıt delillerin tamamının tümevarım yöntemiyle araştırıp tespit etmekle mümkün olur ki, buna ise sadece müctehid güç yetirebilmektedir.¹⁴

İlkesel olarak mutlak müctehidin bir başka müctehidi taklîd etmesi câiz görülmemiştir.¹⁵ Yine mukayyed/meselede müctehidin, ictihâd salâhiyetine sahip olmadığı bir alanda ictihâd etmesinin câiz olmadığı hususunda görüş birliği bulunmaktadır.¹⁶ Ancak mukayyed müctehidin, ictihâd salâhiyetine sahip olduğu alanlarda ictihâd edip edemeyeceği hususu ihtilâfıdır. Bu ihtilâf, temelde ictihâdın tecezzisi¹⁷ tartışmasına dayanmaktadır. İctihâdın tecezzisini kabul eden görüşe göre, müctehidin ictihâd kabiliyetine sahip olmadığı hukuki alanlarda diğer bir müctehidi taklîd etmesi gerekirken, ictihâd kabiliyetine sahip olduğu hukuki alanlarda ictihâd etmesi gerekmektedir. İctihâdî bir bütün olarak

¹² Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 57.

¹³ Ebû İshâk eş-Şîrâzî, *el-Lüma'* (Beyrut Dâr İbn Kesîr, 1416/1995), 251; Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 5: 100; Âmidî, *İhkâm*, 4: 271; Recep Özdemir, "Fıkıh Usulü Açısından Taklîd", *Hikmet Yurdu* 5/9, (Haziran: 2012): 142.

¹⁴ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 54-57.

¹⁵ Bk. Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 5: 99; Sübkî, *İbhâc*, 6: 271;

¹⁶ Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, V, 135.

¹⁷ İctihâdın tecezzisi, fıkıhın yalnız bazı alanlarında ictihâd ehliyetine sahip olup, bazı alanlarda bu ehliyete sahip olmamayı ifade etmektedir. Bk. Muhammed b. Alî eş-Şevkânî, *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hakk min ilmi'l-usûl*, Dâru'l-kitâbi'l-arabî, Dimeşk 1419/1999, s. 237; Abdülvehhâb Hallâf, *İlmu usûli'l-fıkıh* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1433/2012), 195; Hayrettin Karaman, *İslam Hukukunda İctihâd* (İstanbul Ensar Neşriyat, 2015), 179.

kabul edip ictihâdın tecezzisine karşı çıkan görüşe göre ise, mutlak müctehid olmayan kimse hakkında, ictihad salâhiyetine sahip olup olmadığı tüm hukuki alanlarda taklîd zorunludur. Dolayısıyla yalnız hukukun bazı alanlarında ictihâd salâhiyetine sahip kimse, tüm alanlarda mukallid hükmünde sayılmaktadır.¹⁸

Semhûdî, ictihâdta tecezzinin kabulü yönünde tercih kullanarak, mukayyed/meselede müctehid kimsenin ictihâd edebildiği alanlarda ictihâd etmesi gerektiğini, ictihâd edemediği alanlarda ise mukallid hükmünde sayıldığını belirtmektedir. Ona göre, ictihâd edebilme yetisine sahip olunmayan hukuki alanlar, bu yetiye sahip olunan hukuki alanlarda ictihâd etmeye engel değildir. Semhûdî, “Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun”¹⁹ âyetinin de bunu ifade ettiğini belirtmektedir.²⁰ Âyete göre meseleyi ehlerden öğrenme yükümlülüğü, ictihâd kabiliyetinin bulunmadığı alanlarla sınırlıdır.

Mutlak müctehidin, öncesinde ictihâdını ortaya koyduğu bir hukuki meselede ictihâdına göre amel etmesi gerekmektedir. Ancak bağımsız bir şekilde ictihâd edebilme potansiyeline sahip olmakla birlikte, önceden ictihâdta bulunmadığı bir meselede başka bir müctehidi taklîd etmesinin câiz olup olmadığı hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bâkillânî (ö. 403/1013)²¹, Beydâvî²² (ö. 685/1286) ve Âmidî'nin²³ (ö. 631/1233) de aralarında bulunduğu usûlcülerin çoğuna göre, müctehidin başka bir müctehidi taklîd etmesi mutlak şekilde câiz değildir.²⁴ Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/885) ve İshâk b. Râhûya'ya (ö. 238/853) göre ise, öncesinde mesele hakkında bilgi sahibi olmayan müctehidin, başka bir müctehidi taklîd etmesi mutlak şekilde câizdir.²⁵

¹⁸ Bihârî, *Musellemu'l-subût*, 2: 352; Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 54-55; Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 5: 135.

¹⁹ Enbiyâ 21/7.

²⁰ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 54-55.

²¹ Âmidî, *İbkâm*, 4: 248.

²² Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 3: 274.

²³ Âmidî, *İbkâm*, 4: 250.

²⁴ Sübkî, *İbhâc*, 6: 271; Sem'ânî, *Kavâti'u'l-edille*, 5: 99.

²⁵ Bk. Şîrâzî, *et-Tabsira fî usûlü'l-fıkıh*, Dârü'l-Fikr (Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 1403/1983), 403; Âmidî, *İbkâm*, 4: 247.

Bazı usûlcüler ise, buna şartlı şekilde cevâz vermektedir. Hanefî fakihlerinden Muhammed Şeybânî (ö. 189/805), taklid edilen müctehidin taklid eden müctehidten daha âlim (*a'lem*) olma şartını getirirken,²⁶ Şâfiî fakihlerinden İbn Süreyc (ö. 306/918), ictihâd edebilecek vaktin bulunmamasını şart koşturmaktadır.²⁷ Bazı usûlcüler ise, sadece bireysel olarak amel etmek üzere taklidin câiz olduğunu, ancak bununla bir başkasına fetvâ veremeyeceğini savunmaktadır.²⁸ Bazıları da, kadılık görevini yapan kimseler için davaları bir an önce görme ihtiyacına binaen cevâz vermektedir.²⁹

Semhûdî, bu konuda da çoğunluğun görüşünü tercih etmektedir. Ona göre -durum ne olursa olsun- mutlak bir müctehidin bir başka müctehidi taklid etmesi câiz değildir. Semhûdî, müctehidin ictihâd edebilme imkânına sahip olduğunu ve müctehid hakkında asıl olanın da ictihâd etmek olduğunu, asıl olanın terkedilmesinin ise câiz olmadığını belirterek görüşünü temellendirmeye çalışmaktadır.³⁰

II. Mukalledin Şartları

Mukalledin şartlarından kastımız, ictihâd edebilmesinin şartı değil, fetvâsının kabul edilme şartıdır. Usûlcüler, bu hususta rastgele bir mukalledin taklid edilemeyeceği, taklid edilecek kimsenin bazı vasıflara sahip olması gerektiği hususunda hemfikirdir.³¹ Semhûdî, taklid edilecek kimsenin fıkıh bilgisine (rasyonel ve metinsel bilgi) sahip, güvenilir ve adil olduğundan emin olmak gerektiği hususunda genel bir kabulün var olduğunu belirtmektedir.³² Buna göre, fıkıh bilgisine güvenilmeyen ve adil olduğu da bilinmeyen kimse taklid edilemez.

Semhûdî'ye göre mukalledin yeterli fikhî donanıma sahip olup olmadığı soruşturularak öğrenilebilir. Ancak mukalledin adaleti için aynı

²⁶ Şîrâzî, *Tabsira*, 403.

²⁷ Şîrâzî, *Tabsira*, 412; Âmidî, *İbkâm*, 4: 247.

²⁸ Bedruddîn Muhammed b. Bahâdî ez-Zerkeşî, *el-Babru'l-muhît fi usûli'l-fikih* (Kahire: Dâru's-Safva, 1413/1992), 286.

²⁹ Zerkeşî, *el-Babru'l-muhît*, 287.

³⁰ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 58.

³¹ Ebû İshâk eş-Şîrâzî, *Şerhü'l-lüma'* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1408/1988), 257; Âmidî, *İbkâm*, 4: 282.

³² Semhudi, *el-İkdu'l-ferîd*, 59.

durum söz konusu değildir.³³ Bazı usûlcüler, âlimlerin genelde âdil oldukları ön kabulünden hareketle, ayrıca bir soruşturmaya gerek duymaksızın *mukalledin* adaletine hükmedilmesi gerektiğini savunurken,³⁴ diğer bazı usûlcüler, âlim olsa dahi âdil olup olmadığının ayrıca soruşturulması gerektiği görüşündedir. Bu durumda, sorulacak kişi sayısında da ihtilaf edilmiştir. Bazı usûlcüler, tek adil kişinin şahitliğini yeterli görürken, diğer bazı usûlcüler, tevâtür sayısınca kişinin şahitliğini gerekli görmektedir.³⁵ Bazı usûlcüler ise istifâza, yani tevâtürün altında ve adil tek kişiden fazla kimsenin şahitliğini gerekli görmektedir.³⁶ Gazzâlî'nin görüşü bu yöndedir.³⁷

Semhûdî, *mukalledin* yeterli fikhî donanıma sahip olduğu yönünde tek kişinin şahitliğinin yetersiz olduğu, bunun için *müstefîz* sayısınca kişinin şahitliğinin gerekli olduğu kanaatindedir. Ancak o, *mukalledin* adaleti hususundaki belirsizliği ortadan kaldıracak derecede, *mukalled* hakkında bilgi sahibi olan tek adil kimsenin şahitliğini de yeterli görmektedir.³⁸

Semhûdî, zâhiren adaletli görünüp bâtinen adaleti kapalı olan *mukalled* hakkındaki görüşlere de değinmektedir. Şâfi'î fakihlerinden Râfî'î³⁹ (ö. 623/1226) ve Nevevî⁴⁰ (ö. 631/1233), âlimlerin genelde adil oldukları ön kabulünden hareketle, zâhirî adaletle yetinilmesi gerektiği kanaatindedir. Semhûdî de, bâtînî adalet bilgisine ulaşmanın avâm için kolay olmadığına vurgu yaparak zâhirî adaletle yetinilmesi gerektiğini savunmaktadır. Semhûdî, bu hususta kendisi ile aynı görüşe sahip olduğu İbn Abdilberr'in (ö. 463/1071) konuyla ilgili ifadesine yer vermektedir. İbn Abdilberr bu hususta, "Bu ilmi, her haleften âdil olanlar

³³ Semhudi, *el-İkdu'l-ferîd*, 60.

³⁴ Semhudi, *el-İkdu'l-ferîd*, 60.

³⁵ Bk. Âmidî, *ihkâm*, 4: 283.

³⁶ Semhudi, *el-İkdu'l-ferîd*, 61.

³⁷ Gazzâlî, *el-Menbûl min ta'lîkâti'l-usûl* (Dimeşk: y.y., 1390), 478.

³⁸ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 62.

³⁹ Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfî'î, *el-Azîz şerhü'l-vecîz* (Beyrut Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 12: 324; Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 61.

⁴⁰ Yahyâ b. Şeref en- Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn*, (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1991), 11: 103; Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 60.

taşıyacaktır.”⁴¹ hadisine dayanarak, bu ilmi taşıyıp cerh edilmemiş kimsenin âdil olduğuna hükmedilmesi gerektiğini savunmaktadır.⁴²

III. Birden Fazla Mukalledin Bulunması Halinde Mukallidin Sorumluluğu

Sahabe döneminde, müctehidlerin fazilet açısından derecelendirilmesi ve taklid edilecek olanın diğer müctehidlerden üstün olması gerektiği temel bir kriter olarak görülmezken, sonraki dönemlerde *efdalın* varlığı durumunda *mevdûlun* taklid edilip edilemeyeceği hususu tartışılmıştır. Bazı Hanbelî usûlcüler⁴³ ile İbn Süreyc (ö. 306/918) ve Kaffâl el-Mervezî'nin (ö. 417/1026) de aralarında bulunduğu bir kısım Şâfiî hukukçusuna göre,⁴⁴ mukallidin daha bilgili olanı tespit etmek için çaba göstermesi gerekmektedir. Zira bu denli bir çaba, mukallid için zor değildir. Şâfiî fakihlerin çoğu⁴⁵ ile Kadî Ebubekir el-Bâkılânî'nin⁴⁶ de aralarında bulunduğu bazı usûlcülere göre⁴⁷ ise, mukallid, *efdal* veya *mevdûlu* taklid etme hususunda muhayyerdir.

Semhûdî'nin de kanaati bu yöndedir. Ona göre, *mevdûlun* beldedeki tek müctehid olması halinde sözü kabul edilirken, başka bir müctehidle birlikte olması halinde de bu hükmün değişmemesi gerekmektedir. Fazilet açısından üstünlük ise taklide etki etmez.⁴⁸ Semhûdî, sahâbe döneminde -sahâbe ulemâsının ilmi seviyelerinin farklı olduğu bilinmesine rağmen- uygulamanın bu şekilde cereyan ettiğine, bu hususta herhangi bir itirazın da vuku bulmadığına vurgu yaparak görüşünü desteklemeye çalışmaktadır.⁴⁹

⁴¹ Beyhakî, *es-Sünenü'l-kubrâ, Âdâbu'l-kâdî*, 50: 21439.

⁴² Yûsuf b. Abdillâh b. Abdilberr, *et-Tembîd limâ fi'l-muvatta mine'l-me'ânî ve'l-esânîd* (Mağrib: Vizâretü'l-Evkâf, 1967), 1: 28; Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 61.

⁴³ Abdulkerîm b. Alî b. Muhammed en-Nemle, *İthâfu zevi'l-besâir bi şerhi ravdati'n-nâzir* (Riyad: Dâru'l-âsime, 1417/1996), 8: 191.

⁴⁴ Bk. Usmân b. Abdülazîz b. es-Salâh eş-Şehrezûrî, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî* (Riyad: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem), 1407/1986, 160; Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 63.

⁴⁵ Bk. Şîrâzî, *Lüma'*, 127; Âmidî, *İhkâm*, 6: 311; Nevevî, *Mecmû'*, 1: 94; Şehrezûrî, *Edebu'l-muftî ve'l-müsteftî*, 160.

⁴⁶ Bk. Gazzâlî, *Mustasfâ*, 1: 374.

⁴⁷ Şîrâzî, *Lüma'*, 255; Âmidî, *İhkâm*, 4: 288; Zerkeşî, *el-Babru'l-mubît*, 6: 313.

⁴⁸ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 64.

⁴⁹ Şîrâzî, *Şerhü'l-lüma'*, 1: 258; Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 63.

Gazzâlî'ye göre mukallidin, daha bilgili olduğuna inandığı mukalled dışındaki birini taklîd etmesi câiz değildir. Ancak bu konuda fikir sahibi değilse, daha bilgili olanı soruşturma mükellefiyeti yoktur.⁵⁰ Nevevî, Gazzâlî'nin bu görüşünde yalnız olmadığını belirtmekte, ancak bu görüşün sahâbe dönemi uygulaması ile çeliştiğine dikkat çekmektedir. Bu ifadesine rağmen Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn*⁵¹ adlı eserinde, Gazzâlî'nin görüşünü muhtâr/seçkin/tercihli görüş olarak zikretmektedir. Buna göre, iki müctehidten en takvalı olanı, iki takvalı müctehidten de en bilgili olanı, teâruz halinde ise daha bilgili olanı tercih edilmelidir.

Nevevî, *el-Mecmû'* adlı eserinde ise, mukallidin, *efdal* olduğuna inandığı müctehidin varlığına rağmen *mejdâl* olanı taklîd etmesinin câiz olduğunu belirtmektedir.⁵² Nevevî'nin bu görüşünün, yukarıda zikrettiğimiz *Ravdatu't-tâlibîn*'deki tercihi ile çelişki arz ettiği anlaşılmaktadır. Semhûdî, yukarıda Gazzâlî'ye ait görüşün, Nevevî'nin de tercihi olduğunu söylemenin zor olduğunu, zira Nevevî'nin bu görüşü tercih ettiğine yönelik bir ifadede bulunmadığını belirterek çelişkiyi gidermeye çalışmaktadır. Semhûdî'ye göre, Nevevî daha bilgili ve güvenilir (*efdal*) müctehidin taklîd edilmesini bir zorunluluk olarak görmemekle birlikte, bu vasıflara sahip müctehidin taklîd edilmesini öncelemektedir.⁵³

Gazzâlî'ye göre, Şâfiî'nin daha bilgili olduğuna kanaat getiren kimsenin, keyfi olarak Şâfiî mezhebine muhâlif bir görüşü esas alması câiz değildir. Keza avâmdan birinin, mezhep görüşleri arasında hoşuna giden görüşü seçip alması da câiz değildir. Zira bu durum, müftiye göre teâruz halindeki iki delilin tercihine benzemektedir. Müftinin, daha doğru zannettiği delile tutunması gerektiği gibi, âmmînin de daha faziletli olduğuna inandığı kimseyi taklîd etmesi gerekmektedir.⁵⁴ Semhûdî, müctehidin hukuki akıl yürütme (*istidlâl*) metodundan hareket ettiğinden

⁵⁰ Gazzâlî, *Mustasfâ*, 2: 468; *Menhûl*, 483.

⁵¹ Yahya b. Şeref en-Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn* (Beyrut: Dâru Âlemi'l-Kutub, 1423/2003) 2: 104; Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 63.

⁵² Nevevî, *Mecmû'*, 1: 87; Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 65.

⁵³ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 65-66.

⁵⁴ Gazzâlî, *Mustasfâ*, 2: 468; Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 64.

zannının sika sayıldığını, mukallid hakkında ise böyle bir durumun söz konusu olmadığını belirterek aralarındaki kıyâsa karşı çıkmaktadır.⁵⁵

Yukarıda, taklid edilecek kimsenin birden fazla olması halinde, mukallidin tercih için bir kriter gözetme sorumluluğunun olup olmadığı hususundaki tartışmalara ve Semhûdî'nin konuya dair kanaatine yer verdik. Şimdi de taklid edilecek kimselerin farklı fetvâlarda bulunması halinde, mukallidin takınması gereken tavra değineceğiz. Öncelikle iki *müftî*'nin bir meselede verdikleri fetvâların aynı olması halinde, amelin bu yönde olması gerektiği hususunda görüş birliği vardır. Fetvâların farklı olması halinde ise mukallidin takınacağı tavır konusunda Semhûdî beş görüşe yer vermektedir:⁵⁶

1. İhtiyata binaen mukallid, ağır olan görüşü almalıdır.⁵⁷
2. Dinde kolaylık esası gereği hafif olan görüşü esas almalıdır.⁵⁸
3. Daha bilgili ve takvalı olanın görüşünü almalıdır. Cüveynî⁵⁹ ve Gazzâlî'nin⁶⁰ de aralarında bulunduğu bazı usûlcülerin⁶¹ tercihi ile Şâfiî'nin kible konusundaki yaklaşımı bu yöndedir.⁶²
4. Üçüncü bir kişiye sorup örtüşen görüşü almalıdır.⁶³
5. Dilediği görüşü almakta özgürdür. Şîrâzî'nin⁶⁴ görüşü bu yöndedir.

⁵⁵ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 70.

⁵⁶ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 67.

⁵⁷ Gazzâlî, *Menhûl*, 483; Nevevî, *Mecmû'*, 1: 96.

⁵⁸ Ebu'l-Me'âlî Abdülmelik b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-Burbân fî usûli'l-fikh* (Katar: Devletü Katar, 1399), 2: 1344; Âmidî, *İhkâm*, 4: 255; Nevevî, *Mecmû'*, 1: 97; Harrânî, *Sıfatü'l-fetvâ ve'l-müftî ve'l-müsteftâ*, 80.

⁵⁹ Cüveynî, *Burbân*, 2: 1344.

⁶⁰ Gazzâlî, *Menhûl*, 483.

⁶¹ Ebu-Hüseyn el-Basrî, *Mu'temed*, 2: 395; Subkî, *İbbâc*, 3: 253; Nevevî, *Mecmû'*, 1: 97; Şehrezûrî, *Edebu'l-Muftî ve'l-müsteftâ*, 165.

⁶² Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risâle* (Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 2005), 481-483.

⁶³ Nevevî, *Mecmû'*, 1: 97; Harrânî, *Sıfatü'l-fetvâ*, s. 81.

⁶⁴ Şîrâzî, *Şerbu'l-lüma'*, 2: 1039.

Semhûdî, konuyla ilgili yaklaşımları bu şekilde sıraladıktan sonra, beşinci görüşü tercih ettiğini belirtmektedir. Ona göre mukallid kimse, başlangıçta dilediği müctehidi taklîd etme hürriyetine sahip olduğu gibi, ihtilafli fetvâlardan da dilediğini almakta muhayyerdir.⁶⁵

IV. Ölen Müctehidin Taklîd Edilmesi

Taklîd ile ilgili hukukçular arasında anlaşmazlık konularından birini, ölen müctehidi taklîd etmenin meşruiyeti meselesi oluşturmaktadır. Râfi'î⁶⁶ ve Nevevî'nin⁶⁷ de aralarında bulunduğu Şâfi'î fukahâsının sahîh kabul ettikleri görüşe göre, fikhî görüşler, sahibinin ölümüyle yok olmayacağından, ölen müctehidi taklîd etmek câizdir.⁶⁸ Şâfi'î, "Mezhepler, erbâbının ölümüyle ölmez, ashâbının yok olmasıyla da yok olmaz."⁶⁹ ifadesi ile buna işaret etmektedir. Nevevî, bunu mahkeme sürecinde şahitlik yapmış olup nihai karar öncesi ölen şahidin yapmış olduğu şahitliğin geçerliliği meselesine kıyas etmektedir.⁷⁰

Semhûdî'nin de kanaati bu yöndedir. Semhûdî, yaşadığı dönemde müctehid bulunmadığı için, hayatta olmayan müctehidi taklîd etmenin,realitenin acil bir ihtiyacı haline geldiğine dikkat çekmektedir. Semhûdî, Nevevî'den⁷¹ aktarımda bulunarak yaşadığı dönemde müctehidin kalmadığı hususunda genel bir kabulün olduğunu, ölen müctehidlerini taklîd etmenin engellenmesi halinde, insanların zorluk içerisinde bırakılıp sorunların çözümsüz kalacağını belirtmektedir.⁷²

⁶⁵ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 67.

⁶⁶ Râfi'î, *Azîz*, 12: 420.

⁶⁷ Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, 11: 99.

⁶⁸ Cuveynî, *el-Burhân*, 1: 715.

⁶⁹ Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Kudâme, *Ravdatü'n-nâzir ve cennetü'l-münâzir* (Beyrut Müessesetü'r-Reyyân, 1419/1998), 1: 429; Şehrezûrî, *Edebü'l-müftî ve'l-müstefî*, 160.

⁷⁰ Nevevî, *Mecmû'*, 1: 87.

⁷¹ Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, 11: 99.

⁷² Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 74.

Semhûdî, ölen müctehidin taklîd edilmesi tartışmasında, yukarıda zikrettiğimiz görüş dışında üç görüşe daha yer vermektedir.⁷³

1. Ölümüyle birlikte ictihâd ehliyeti ortadan kalktığından taklîd edilmesi câiz değildir. Nevevî, bu görüşü zayıf saymıştır.⁷⁴

2. Yaşayan bir müctehidin yokluğu durumunda, ölen müctehidi taklîd etmek câiz, varlığı durumunda ise câiz değildir. Gazzâlî'nin tercihi bu yöndedir.⁷⁵

3. es-Safiyû'l-Hindî'ye (ö. 715-1246) göre, ölen müctehidin görüşünün, o mezhepte müctehid kimse tarafından aktarılması durumunda, ölen müctehidin taklîd edilmesi câizdir. Mezhepte müctehid olmayan kimse tarafından aktarılması halinde ise câiz değildir.⁷⁶

Semhûdî, bu tartışmanın, aktarılan görüşün ölen müctehide aidiyeti probleminden kaynaklandığını, Hindî'nin görüşünün bu tartışma içerisinde alternatif bir görüş olmadığını belirtmektedir. Zira taklîdin câiz olmadığı durum, sıhhat probleminden kaynaklanmakta olup ölen müctehidin taklîd edilemeyeceği anlamını taşımamaktadır.⁷⁷ Semhûdî, Hindî'nin bu ifadesinin, bir mezhebin ancak o mezhepte müctehid kişide varlığını sürdürebileceğini, mezhepte müctehid kimse bulunmaması durumunda, ölen müctehidin taklîd edilemeyeceği manasına rücû ettiğini belirtmektedir.⁷⁸

Semhûdî, verdiği fetvâ ile amel edilmeden ölen müftûnin, vermiş olduğu bu fetvâsıyla amel etmenin câiz olup olmadığı hususuna da değinmektedir. Bu hususta iki iki görüş ortaya konulmuştur. Birinci görüşe göre, müftûnin yaşaması halinde, fetvâsından rücû edip etmeyeceği bilinmediğinden amel etmek câiz değildir. Semhûdî, ölen müctehidi taklîd

⁷³ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 76.

⁷⁴ Nevevî, *Mecmû'*, 1: 87.

⁷⁵ Gazzâlî, *Menhâl*, 480.

⁷⁶ Safiyuddîn Muhammed b. Muhammed el-Ermevî el-Hindî, *el-Fâik fî usûli'l-fıkâh* (Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1426/2005), 1: 406.

⁷⁷ Abdülvehhâb b. Abdülkâfi el-ma'rûf bi Tâcuddîn b. Sübkî, *Cem'ü'l-cevâmi'* (Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2005), 67; Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 76-77.

⁷⁸ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 76-77.

etmenin cevâzına binaen bu fetvâ ile amel edilmesinin câiz olduğu şeklindeki ikinci görüşü benimsemektedir.⁷⁹

V. İctihâdın Kesilmesi Meselesi

Semhûdî, esasında bu konuya önceki başlık altında yer vermektedir. Ancak başlı başına bir konu olması hasebiyle ayrı bir başlık altında yer vermeyi tercih ettik.

Müctehidsiz bir asrın olup olamayacağı, usûlcüler arasında tartışma konusudur. Fahrüddîn Râzî⁸⁰ (ö. 544/1149), Nevevî⁸¹, Râfî⁸² ve diğer bazı Şâfiî hukukçular tarafından dile getirilen, ‘günümüzde müctehidin kalmadığı hususunda insanların fikir birliği edecek düzeyde oldukları’ iddiasına⁸³ Hanbelî fukahâsı karşı çıkmıştır. İbn Dakîk el-‘İd (ö. 625/1228), yeryüzünün geniş, fıkıh ilmi ile ilgilenen kimselerin ise sayıca çok olduğunu, dolayısıyla yeryüzünde müctehidin kalmadığının, ispatı zor bir iddia olduğunu belirtmektedir. Hanbelî fukahâsı, “لا تزال طائفة من أمّتي...”⁸⁴ hadisine dayanarak hiçbir asrın müctehidsiz kalamayacağını⁸⁴ savunmaktadır. İbn Dakîk, kıyâmete dek bu kaidenin nakzedilemeyeceğini belirterek seçkin görüşün, kendileri için de bu olduğunu belirtmektedir.⁸⁵

Semhûdî, Şâfiî usûlcülerden Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) konu ile yaklaşımına yer vererek, Şâfiî hukukçular arasında bu konuda söz birliğinin olmadığına vurgu yapmaktadır. Zerkeşî, yukarıda yer verdiğimiz İbn Dakîk'in görüşünü aktardıktan sonra, müctehidsiz hiçbir asrın

⁷⁹ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 78.

⁸⁰ Râzî, *Mabsûl*, 6: 72.

⁸¹ Nevevî, *Mecmû'*, 1: 87.

⁸² Râfî, *Azîz*, 12: 420.

⁸³ Safiyuddîn Muhammed b. Muhammed el-Ermevî el-Hindî, *Nihâyetu'l-vusûl fî dirâyeti'l-usûl* (Mekke: el-Mektebetu't-ticariyye, ts.), 3887.

⁸⁴ Buhârî, “İtisâm”, 10.

⁸⁵ Bk. Muhammed b. Alî el-Futûhî el-Ma'rûf bi İbni'n-Neccâr, *Şerhu kevkebi'l-munîr* (Riyad: Vizâretu'l-Evkâf Es-Su'ûdiyye, 1413/1993), 3: 567; Ebu'l-Hüseyn Alî b. Süleymân el-Merdâvî, *Şerhu't-tabrîr fî usûli'l-fıkıh* (Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1421/2000), 13: 4059; Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 75.

varlığına şâhit olmadıklarını, Takiyyuddîn'in de kendi asrının müctehidi olduğunu belirtmektedir.⁸⁶ Semhûdî, İbn Dakîk'in babası Mecduddîn'den aktarımda bulunarak, son dönemlerde müctehidlerin sayıca azaldığını, bunun ise ictihâd aletinin yokluğundan değil, insanların bu ilimle ilgilenmemelerinden kaynaklandığını belirtmektedir.⁸⁷

Ebû Zur'a, bunun sebebine şöyle işaret etmektedir: “Şeyhim İmâm el-Bulkînî'ye (ö. 805/1403): ‘Şeyh Takiyyuddîn es-Sübki'nin ictihâd konusunda eksigi neydi? O ictihâd aletlerini tamamlamışken nasıl olur da taklîd ederdi?’ diye sordum. Şeyhim el-Bulkînî'nin ismini zikretmekten utandım. el-Bulkînî, sükût etti.” Bunun üzerine kanaatimi şöyle ifade ettim: ‘Bu sakınca, dört mezhebe mensup fakîhlere tevdi edilmesi kararlaştırılmış resmi görevlerden mahrum bırakılma kaygısına dayanmaktadır. Bu mezheplerin dışına çıkıp ictihâdta bulunan kimseye görev verilmeyecek, yargı görevlerinden mahrûm bırakılacak, insanlar da kendisinden fetvâ talebinde bulunmaktan sakınacak ve kendisi bidat ehline nispet edilecekti.’ (el-Bulkînî), bu sözlerime tebessüm ederek görüşüme muvâfakat ettiğini gösterdi.”⁸⁸

Bu konudaki kanaatini açıkça ortaya koymamakla birlikte, ictihâdın kesilmesi tezini savunan Şâfiî fukahâsının bu görüşüne kısaca değinip, Hanbelîlerin karşıt görüşüne ise delilleri ile yer vermeye çalışmasından hareketle, Semhûdî'nin bu konuda Hanbelîlerin görüşüne meylettğini söylemek mümkündür. Keza Şâfiî hukukçular arasında cılız da olsa, bazı farklı görüşlerin varlığına geniş bir şekilde yer vermesini, Şâfiî'lerin hâkim kanaatini benimsemediği şeklinde okumak mümkündür.

VI. Mukallid/Müntesib Müftînin Fetvâsı

Öncelikle âlim bir kimsenin âmmî olan kimseyi, âmmînin de yine başka bir âmmîyi taklîd etmesinin cehâlete uyma anlamına geleceğinden, şer'î açıdan câiz olamayacağı hususunda görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Ancak belirli alanda ictihâd ehliyetine sahip kimsenin yahut ictihâd ehli olmamakla birlikte, belli düzeyde fikhî bilgiye sahip kimsenin taklîd edilemeyeceği hususu tartışmalıdır.

⁸⁶ Zerkeşi, *el-Babru'l-Muhît*, 4: 497.

⁸⁷ Bk. Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 75.

⁸⁸ Ahmed b. el-Hüseyn el-Ma'rûf bi Ebî Zûr'a, *el-Ğaysü'l-hâmi' şerhü cem'i'l-cevâmi'* (Kahire: Dârü'l-Fârûk el-Hadîse, 2006), 3: 902; Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 75-76.

Semhûdî, bu hususu ölen müctehidi taklîd etmenin cevâzı tartışmasına bağlı fer'î bir tartışma olarak değerlendirmektedir. Ancak ehemmiyetine binaen konuyu müstakil bir başlık olarak ele almaktadır. Semhûdî bu hususta dört yaklaşımdan bahsetmektedir:⁸⁹

1. Fetvâyı verecek kimse mezhepte müctehid ise, kaynaklarına vâkîf olduğu ve güvenip tabî olduğu müctehidin mezhebine göre fetvâ vermesi câizdir. Zira asırlar boyu uygulama bu şekilde cereyan etmiş olup buna itiraz eden de olmamıştır.⁹⁰

2. Mutlak ictihâd vasfından yoksun kimsenin fetvâ vermesi hiçbir şekilde câiz değildir.

3. Mutlak müctehidin yokluğunda ihtiyaca binaen fetvâ vermek câiz, varlığında ise câiz değildir.

4. Tercîh kudretine sahip olmasa da *mukallid*ın fetvâ vermesi câizdir. Zira verdiği fetvâ, hakikatte kendisine ait olmayıp bağlı bulunduğu mezhep imamının verdiği fetvâyı nakletmekten ibarettir. Ayrıca bu fetvâsını mezhep imâmından naklettiğini belirtmesi de şart değildir. Mahallî, son dönemlerde vakıanın bu yönde cereyan ettiğini belirtmektedir.⁹¹

Semhûdî, bir müctehidin mezhebini iyi bilen, ancak ictihâd seviyesine ulaşamamış bir kimsenin, o müctehidin doktrinine tabî olarak fetvâ vermesinin câiz olduğu kanaatindedir. Ancak bu durumda, müctehidin müşahhas bir mesele hakkındaki hükmünü iyi bilen âmmî kimse ile mezhebin doktrinini iyi bilen mütebahhir âlim (derin bilgiye sahip) arasında, müctehidin görüşünü aktarma hususunda bir farkın olup olmayacağı sorusu akla gelmektedir. Semhûdî, Şâfi'î mezhebinde sahih görüşün, aralarında bir farkın olmayacağı yönünde olduğunu belirtmekte, ancak âmmînin çoğu kez mezhebe ait olmayan görüşleri mezhep görüşü

⁸⁹ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 79.

⁹⁰ Bk. Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 83-86.

⁹¹ Celâluddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Mahallî, *el-Bedru't-tâli' fî halli cem'i'l-cevâmi'* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005), 4: 163.

olarak zannedebileceğini belirterek bu toptancı yaklaşıma karşı çıkmakta, Nevevî'nin de aynı kanaate sahip olduğunu belirtmektedir.⁹²

Semhûdî, mezhep müntesibi kimsenin fetvâ vermesini ilkesel olarak kabul etmektedir. Ancak sahip oldukları ilmi donanım açısından fetvâ değerlerinin de farklılık arz ettiği kanaatindedir. Semhûdî, bu hususta müntesib müftîleri dört kısma ayırmaktadır.⁹³

1. Kendi imâmını taklîd etmeyenler: Bunlar hakikatte ne mezhep ne de delil açısından imâmlarını taklîd etmezler. Zira müstakil ictihâd vasfına sahiptirler. Müntesip olarak tanımlanmaları ictihâdda imâmlarının ortaya koyduğu yöntemi takip etmelerinden kaynaklanmaktadır. Semhûdî, bu kapsamdaki müftîlerin fetvâsının amelde müstakil müctehidlerin fetvâsı ile eş değer olduğunu belirtmektedir.⁹⁴

2. Mukayyed müctehidler: Mezhep imâmlarının usulünü, delilleri ile bilmektedirler. Çoğu kez Hadis ve Arap Dili gibi ictihâd aletlerine hâle getirerek kendi mezhep imâmlarının sabit görüşlerini, fikhî istinbâtlar için asıl/kaynak kabul edebilmektedirler. Hükümde genellikle imâmlarının delilleri ile yetinir, karşıt delili araştırmazlar. *ashâbü'l-vücûh*'un özellikleri bu şekildedir. Fetvâlarıyla amel edenler, esasında bunları değil, bağlı buldukları müctehid imâmları taklîd etmiş sayılmaktadır. Semhûdî'ye göre bu sınıf müctehitlerle farz-ı kifâye olan ictihâd vazifesi eda edilmiş sayılmaz.⁹⁵

3. Ashâbü'l-vücûh mertebesine ulaşmamış, ancak haddi zatında fakîh olanlar: Bunlar, kendi mezhep imâmlarının görüşlerini beller, delillerini bilir ve kavrarlar. Ancak ashâbü'l-vücûh gibi istinbât kabiliyetine ve usûl bilgisine sahip değiller. Semhûdî, son dönem fakîhlerin çoğunun bu kapsama dâhil olduğunu belirtmektedir. Bunlar, kendi mezhep görüşleri doğrultusunda pek çok kitap yazmakta ve ashâbü'l-vücûh gibi fetvâ vermekte, ancak fetvaları mezhebe ilhâk konusunda ashâbü'l-vücûh fetvâlarının altında sayılmaktadır.⁹⁶

⁹² Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 79.

⁹³ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 83.

⁹⁴ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 83-84.

⁹⁵ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 84.

⁹⁶ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 84.

4. Bu guruptakiler, mezhep görüşünü belleyip nakleder, mezhebin açık ve kapalı meselelerini kavrarlar. Ancak delilleri kavrama ve bunlara kıyâs etme konusunda zafiyetleri vardır. Bunların kendi mezhep kitaplarından yaptıkları nakil ve fetvâlara itimat edilir. Kendi mezhep kitaplarında doğrudan yer almayan, ancak derin bir düşünceye de ihtiyaç duymayacak ölçüde mana olarak var olan meseleleri mezhep görüşüne ilhâk edip fetvâ verebilirler. Aksi halde fetvâ vermekten sakınmaları gerekir.⁹⁷

Semhûdî, mezhep görüşlerini belleme ve haddi zatında fakîh olma vasıflarında müşterek olan bu dört gurubun dışında kalanların, hiçbir şekilde fetvâ veremeyecekleri kanaatindedir. Semhûdî, fıkıh ilminde inceleme ve araştırma kabiliyetine sahip kimselerin de bağımsız olarak fetvâ veremeyeceklerini, zira vuku bulan meselenin hükmünü fakihlerin mevcut görüşlerinden bağımsız olarak idrak edemediklerini belirtmektedir.⁹⁸

Semhûdî, bir belde de fetvâ yetkisine sahip kimsenin bulunmaması halinde, bu vasfı haiz olmayan ancak mensubu olduğu mezhebe ait bir veya daha fazla kitap ezberleyen kimseye, âmmî bir kimsenin danışıp danışamayacağı sorusuna da cevap aramaktadır. Semhûdî'ye göre, bu durumda bulunduğu beldeye yakın bir yerde müftû bulunup ulaşım imkânı da varsa, bu müftûye danışılması gerekir. Böyle bir imkânın bulunmadığı durumda, güvenilir ve sözü kabul gören biri olması şartıyla ihtiyaca binaen bu şahsa danışılabilir. Bu şahıs ise, meselenin aynısını sıhhatine güvendiği bir kitapta bulursa, kitaptaki ifadeyi olduğu gibi nakletmekle yetinmelidir.⁹⁹

VII. İhtilafı Konularda Mukallidin Takınması Gereken Tavr

Semhûdî, bu bölümde, ölen müctehidi taklîd etmenin cevâzına binaen muayyen bir mezhebe göre, bir mesele hakkında mezhep imâmına ait iki kavil/görüş¹⁰⁰ yahut *ashâbü'l-vücûha* ait iki vecih¹⁰¹ bulunması halinde,

⁹⁷ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 85-86.

⁹⁸ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 87.

⁹⁹ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 88.

¹⁰⁰ Şâfiî mezhebinde kavil denilirken, İmâm Şâfi'ye ait görüş kastedilmektedir.

mukallid için amelin ne şekilde olması gerektiği meselesine yer vermektedir.

Semhûdî, bu konuda Şâfiî hukukçulara ait iki yaklaşımın varlığından bahsetmektedir. Birincisi, İbn Salâh¹⁰² (ö. 643/1245) ve Nevevî'nin¹⁰³ temsil ettiği ve mukallid için seçim özgürlüğünü tanımayan yaklaşım ile İzz b. Abüsselâm'ın temsil ettiği ve mukallide seçim özgürlüğünü tanıyan ikinci bir yaklaşım.¹⁰⁴

Nevevî'ye göre, Şâfiî mezhebine müntesip müftî veya bu mezheple amel eden kimse, mezhebin tercîhli görüşünü araştırmadan, rastgele görüşlerden birini esas alarak fetvâ vermesi yahut amel etmesi câiz değildir. Meselede iki görüşün bulunması halinde, müteahhir (en son/karar kılınan) görüşü esas alması, müteahhir görüşü bilmemesi durumunda, Şâfiî'nin tercîh ettiği görüşü esas alması gerekmektedir. Şayet bu hususta da bilgi sahibi değilse, tercîh ehli olması halinde; tercîhli olanı tespit edip bununla amel etmesi, tercîh ehli değilse; bu ehliyetle sahip kimselere sorması, bu da mümkün değilse; tevakkuf etmesi gerekmektedir. İki vechin bulunması halinde ise, müteahhir olana itibar etmeksizin, tercîhli görüşü bulmak için zikredilen yöntemleri uygulaması gerekmektedir.¹⁰⁵

Semhûdî, Nevevî'nin bu yaklaşımı ile İbn Salâh'ı takip ettiğini belirtmektedir.¹⁰⁶ İbn Salâh'a göre, birden çok görüş yahut vecih bulunan bir meselede, rastgele bir görüş veya vecih ile fetvâ veren yahut amel eden kimse, cahillik yapıp icmâi delmiştir.¹⁰⁷ Semhûdî, icmâi delme iddiasının müftî ve kadılar için söz konusu olduğunu, avâma böyle bir sorumluluğun yüklenemeyeceğini savunmaktadır.¹⁰⁸

¹⁰¹ Vecih (çğl: vüçûh), Şâfiî mezhebinde, mezhep imâmının usûl ve kaidelerinden hareketle ortaya konulan fikhî çıkarımlara denir. Bu kabiliyete sahip kimselere ise Ashâbu'l-vüçûh denilir. Bk. Nevevî, *Mecmû'*, 1: 29.

¹⁰² Şehrezûrî, *Edebu'l-müftî ve'l-müsteftâ*, 165.

¹⁰³ Nevevî, *Ravdatu't-tâlibîn*, 11: 111.

¹⁰⁴ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 83.

¹⁰⁵ Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, 11: 111.

¹⁰⁶ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 90.

¹⁰⁷ İbn Salâh, *Edebu'l-müftî ve'l-müsteftâ*, 63.

¹⁰⁸ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 91.

Semhûdî, İzz b. Abdüsselâm'ın (ö. 660/1262) bu konuda İbn Salâh ve Nevevî'den farklı düşündüğünü belirtmektedir. İzz b. Abdüsselâm'a göre, bir meselede, kişinin müntesibi olduğu mezhep imâmına ait iki görüş bulunması halinde, kişi dilediği görüş ile amel etme hürriyetine sahiptir. Kişi, ihtilâflı bir meselede tercihlî olan görüş ile amel etmek zorunda olmayıp, bu durum mukallidin teşehhî/keyfince hareket ettiğini de göstermemektedir.¹⁰⁹ Benzer görüş, Mâlikî fukahâsı tarafından da dile getirilmiştir.¹¹⁰

Semhûdî'nin bu konudaki yaklaşımı, İzz b. Abdüsselâm'ın görüşüyle örtüşmektedir. Semhûdî, başkaları için fetvâ ve karar veren müftüler ve hâkimler ile bireysel olarak amel etmek isteyen mukallidler için aynı yaklaşımın doğru olmadığını, hâkimler ve müftülerin râcih olan görüşü esas almak zorunda olduklarını, mukallid bireyler için ise bunun söz konusu olamayacağını savunmaktadır.¹¹¹ Semhûdî, ayrıca fakihlerin riayet etmeleri gereken sınırlar ile avâmın sorumlu tutulamayacağını, avâm için kolaylık prensibinin esas olması gerektiğini ve uygulamanın da bu yönde cereyan ettiğini verdiği örneklerle izah etmeye çalışmaktadır.¹¹²

VIII. Muayyen Bir Mezhebe Bağlılık ve Mezhepler Arası Geçiş

Mezheplerin teşekkül sürecini tamamladığı dördüncü asra kadar, muayyen bir mezhebe bağlılık fikri gündeme gelmemiştir. Bu döneme kadar, avâm hükmündeki bir kimse, herhangi bir kaygı duymaksızın dilediği müctehide danışabilmekte idi. Mezheplerin teşekkül sürecini tamamlaması ve mezhep görüşlerinin hem usûl hem de furû yönüyle tedvin edilmesi ile birlikte, muayyen bir mezhebe bağlılık fikri yaygınlık kazandı. Bundan sonra mezhep bağlılığının bir dini vecibe mi olduğu? Dini vecibe ise sınırlı şekilde başka bir mezhebin taklîd edilip edilemeyeceği veya tümünden başka bir mezhebe geçişin câiz olup olmadığı

¹⁰⁹ Bk. Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 93, 96, 120.

¹¹⁰ İbrâhîm b. Alî el-Mâlikî el-Ma'rûf bi İbn Ferhûn, *Tabsiratu'l-hükkâm fî usûli'l-akâdiye ve Menâhici'l-abkâm* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007), 59; Ahmed b. İdrîs el-Karâfî, *el-İhkâm fî temyîzi'l-fetâvâ ani'l-abkâm ve tasarrufâtî'l-kâdî ve'l-imâm* (Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-islâmiyye, 2009), 92.

¹¹¹ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 96.

¹¹² Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 99.

hususunu tartışılmaya başlandı. Semhûdî, bu başlık altında bu iki temel tartışmaya yer vermektedir.¹¹³

Muayyen bir mezhebi iltizâm/bağlanma konusunda iki görüş bulunmaktadır. İlkiyâ el-Herrâsî (ö. 504/1110),¹¹⁴ ve Tâcuddîn b. es-Subkî'nin¹¹⁵ de aralarında bulunduğu bazı hukukçular, iltizâmın vâcib olduğu görüşündedir. Subkî'ye göre, buna binaen mukallidin mezhep tercihi yaparken keyfi olarak hareket etmemesi, tercihli yahut diğer mezheplere denk olduğuna inandığı bir mezhebe bağlanması gerekmektedir.¹¹⁶ İlkiyâ el-Herrâsî'ye göre, mezheplerin tedvini sonrasında ictihâd derecesine ulaşamamış herkes hakkında taklid zorunludur.¹¹⁷ Bu görüş sahiplerinin, muayyen bir mezhebe bağlanma konusunda, gerekçe olarak mezheplerin kolay ve hafif hükümlerinin (tettebbu'u'r-ruhas) keyfi (teşehhi) olarak seçip alma kaygısını öne sürmeleri dikkat çekmektedir.¹¹⁸

İbn Berhân¹¹⁹ ve Nevevî'nin de¹²⁰ aralarında bulunduğu diğer hukukçular ise, muayyen bir mezhebe bağlanmanın vâcib olmadığı, bir meselede bir müctehidin, diğer bir meselede başka bir müctehidin taklid edilebileceği görüşündedir. Nevevî, muayyen bir mezhebe bağlanmanın zorunlu olmadığını, mukallidin dilediği yahut ictihâd ehli olduğu yönünde genel kabulün bulunduğu kimseden fetvâ talebinde bulunabileceğini belirtmektedir. Ancak ona göre, mukallidin bunu yaparken, ruhsatları seçip alma amacında olmaması gerekmektedir.¹²¹

¹¹³ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 101.

¹¹⁴ Şevkânî, *İrşâdu'l-fubûl*, 2: 252.

¹¹⁵ Sübkî, *Cem'i'l-cevâmi'*, 67.

¹¹⁶ Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi'*, 68; Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdullah ez-Zerkeşî, *Teşnifu'l-mesâmi' bi cem'i'l-cevâmi'* (Riyad: Mektebetu kurtuba, 1418/1998), 2: 608.

¹¹⁷ Bk. İbn Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi'*, 67; Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 101-102.

¹¹⁸ Bk. Gazzâlî, *Mustasfâ*, 2: 374.

¹¹⁹ Ahmed b. Alî b. Berhân, *el-Vusûl ilâ ilmi'l-usûl* (Riyad: Mektebetu'l-me'ârif, 1404/1984), 2: 368.

¹²⁰ Şevkânî, *İrşâdu'l-fubûl*, 2: 252.

¹²¹ Nevevî, *Ravdatu't-Tâlibîn*, 11: 117; Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 102, 108.

Semhûdî'ye göre, avâm ve ictihâd seviyesine ulaşmamış âlimler hakkında taklîdin zorunlu olduğunu belirtmiştik. Ancak ona göre bu zorunluluk, muayyen bir mezhebe bağlılığı gerekli kılmamaktadır. Semhûdî'ye göre sadece delillere vâkîf olan kimse hakkında mezhep intisabından bahsedilebilir. Zira böyle bir kimse, delillerin gereğine göre hareket etmek durumundadır. Avâm ise, delil bilgisine sahip olmadığından, hakkında mezhepten bahsedilemez. Avâmın mezhebi, fetvâ aldığı müftünün/müftülerin mezhebidir. Dolayısıyla bir meselede bir müftüye, diğer bir meselede ise başka bir müftüye danışıp görüşünü alma konusunda özgür olup bu hususta dini bir engel bulunmamaktadır.¹²²

Muayyen bir mezhebe bağlanan kimsenin başka bir mezhebe geçişi meselesine gelince; bu konuda da iki farklı görüş bulunmaktadır. Birinci görüş, bağlanılan mezhebin görüşlerine göre amel etmeyi zorunlu kılarken, ikinci görüş bağlanmayı tikel meselelerde başka bir mezhebe göre amel etmeye yahut tümünden başka bir mezhebe geçişe engel olarak görmemektedir. Semhûdî'ye göre tercihi olan görüş, hem cüzî meselelerde başka bir mezhebi taklîd etmenin hem de tümünden başka bir mezhebe geçişin câiz olduğu yönündedir.¹²³

Semhûdî, birinci görüşün savunucularından birinin Gazzâlî olduğunu belirtmektedir. Gazzâlî, zann-ı gâlib ile Şâfiî mezhebinin daha doğru olduğuna inanmadığı sürece, Mâlikî müntesibinin Şâfiî mezhebine geçemeyeceği, böyle bir zann-ı gâlibin vuku bulması halinde ise tüm meselelerde taklîdin vâcib olduğu kanaatindedir.¹²⁴ Semhûdî, Gazzâlî'ye ait bu yaklaşımın, avâmın mezhep seçiminde kendi inancına göre hareket etme zorunluluğu anlamını taşıdığını belirtmektedir.¹²⁵

Semhûdî, Gazzâlî'nin bu görüşüne sıcak bakmamaktadır. Ona göre, bidâyette bir mezhebe intisâb etmek isteyen mukallidin, hangi mezhebin daha doğru ve sağlam olduğunu araştırma zorunluluğu bulunmamaktadır. Başlangıçta zorunlu olmayan bir şeyi, devamında

¹²² Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 103, 105, 106, 107.

¹²³ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 101, 103.

¹²⁴ Gazzâlî, *Mustasfâ*, 2: 469.

¹²⁵ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 104.

zorunlu kılmanın kabul edilebilir bir gerekçesi bulunmamaktadır.¹²⁶ Zira mukallid, muayyen bir mezhebe bağlanma zorunluluğu olmamakla beraber, kendi iradesi ile bir mezhebe bağlanmıştır. Zorunlu olmayan bir şeye bağlanmak ise o şeyi zorunlu kılmaz. Zira bir mezhebe bağlanmak, ileride vuku bulabilecek meselelerde, o mezhebin anlayışına göre hareket etme azmini ifade etmektedir. Mezheplerin tedvini öncesi dönemde, muayyen bir mezhebin çizgisine bağlılık zorunlu olmadığı gibi, tedvin sonrası dönemde de böyle bir zorunluluk bulunmamaktadır.¹²⁷

Semhûdî, maslahat gerekçesini öne sürerek, tedvin sonrası dönemin ilk döneme kıyâs edilemeyeceği, ilk dönemde müctehidlerin görüşleri tedvin edilmediğinden, mezheplerin ruhsatlarını seçip alma imkânının olmadığı, tedvin sonrasında ise böyle bir problemin olabileceği şeklindeki itiraza karşı, 'mukallidin kolay ve hafif hükümleri alma düşüncesiyle hareket etmediği sürece (ما لم يتبع الرخص)' kaydı ile bu problemin savulabileceği belirtmektedir. Semhûdî, yasak olanın arzuları doğrultusunda ruhsatların peşine düşme çabası olduğunu, böyle bir niyetin olmaması halinde, bunun gerekçe olarak öne sürülemeyeceğini belirtmektedir.¹²⁸

Semhûdî, zikredilen bu tartışmaların tümünün, avâmın mezhebinin olup olmadığı tartışmasına dayandığına dikkat çekmektedir. Buna bağlı olarak, mukallidin taklid için daha bilgin olanı talep etmede çaba ortaya koyması gerekli midir? Bunu gerekli görenler, avâmın mezhebinin olacağı görüşündedir. Zira müctehidin, ictihâd ederken zannına göre hareket etmesi vâcib olduğu gibi, avâmın da mezheb seçerken bu zannı doğrultusunda hareket etmesi zorunludur. Buna göre avâmdan biri, -mezhep imâmının bazı meselelerde hatalı olduğunu zannetse dahi- bağlı olduğu mezhebenden ayrılması câiz değildir. Gerçi müctehid hakkında zannın değişmesi, önceki ictihâdının da değişimini gerektirmektedir. Ancak müctehide göre zannı zayıf olduğundan mukallidin zannına itibar olunmaz.¹²⁹

¹²⁶ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 105.

¹²⁷ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 105.

¹²⁸ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 105.

¹²⁹ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 106.

Semhûdî'nin de mutemed görüş olarak kabul ettiği, daha bilgin olanı araştırmayı gerekli görmeyen görüşe göre ise, avâm hakkında mezhepten bahsedilemez. Avâm, bir mezhebe intisap ederken, elinde herhangi bir delil olmaksızın tamamen bireysel tercihi ile hareket etmektedir. Dolayısıyla intisâb ettiği mezhepte sebat etme zorunluluğu bulunmamaktadır.¹³⁰

Semhûdî bu bölümde, ruhsatlara tabi olmanın avâm için bir problem oluşturup oluşturmayacağı tartışmasına ayrı bir paragraf açmaktadır. Bazı hukukçulara göre her mezhebten en kolay olanını tercih etmek fıska götürür.¹³¹ Bazı hukukçular ise, -tüm müctehidlerin isâbet ettikleri tezinden hareketle- ruhsatlara tabi olanın fâsık sayılmayacağı kanaatindedir. İsbet edenin yalnız bir müctehid olduğu tezine göre ise, mukallidin kolayı tercih ederken hatalı olabileceği gibi doğruyu yakalamış olması da muhtemeldir. Böyle bir şüphenin varlığı durumunda ise fıska isnâdında bulunmak câiz değildir.¹³²

İzz b. Abdüsselâm, mezheplerin ruhsatlarından yararlanmayı (tetebbu'u'r-ruhas) bir problem olarak görmemektedir. Ona göre, avâmın, mezheplerin kolay ve hafif olan hükümlerine tabi olması câizdir. Bu cevaza karşı çıkmak ise cehalettir. Zira dinde ruhsatlara tabi olmak hoş karşılanmış olup kolaylık murâd edilmiştir.¹³³ Hanefî muhakkiklerinden Kemâl b. el-Hümâm da (ö. 861/1457), bu hususta dinde kolaylığın hedeflendiğini belirterek İzz b. Abdüsselâm'a muvafakat etmiştir.¹³⁴

Semhûdî, Şâfiî mezhebinin tercihli görüşüne göre *tetebbu'u'rubasın* caiz olmadığı, ancak bunu câiz gören İzz b. Abdüsselâm'ın görüşünün delil açısından daha güçlü olduğunu belirtmektedir.¹³⁵ Semhûdî de İzz b.

¹³⁰ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 106.

¹³¹ Sübkî, *Cem'i'l-cevâmi'*, 68.

¹³² Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 110.

¹³³ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-fıkhiyyeti'l-kubrâ* (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1408/1987), 4: 305; Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 111, 121.

¹³⁴ Muhammed b. Abülvâhid es-Sivâsi el-Ma'rûf bi İbni'l-Hümâm, *Fethu'l-kadir* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), 6: 360; Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 111.

¹³⁵ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 115.

Abdüsselâm gibi, mezheplerin kolay hükümlerinden seçmeler yapılmasını fıkıh sebebi olarak görmemekte, dinde kolaylık prensibinin esas olduğunu belirten âyet ve hadislere yer vererek İzz b. Abdüsselâm'ın görüşünü desteklediğini ortaya koymaktadır.¹³⁶ Ancak o, mezheplerin hafif ve kolay hükümleri ile amel etmek isteyen kimsenin, taklîd niyetini getirmesini gerekli görmektedir.

Semhûdî, mezheplerin kolay ve hafif hükümlerine tabi olmanın teorik açıdan bir problem oluşturmayacağını belirtmektedir. Zira tüm müctehidlerin isabet ettiği tezinin kabulü durumunda zaten bir itiraz söz konusu olamaz. Allah katında tek doğru olduğunun kabulü halinde ise, doğru olan hükmün azimet ile sınırlı olduğu söylenemez.¹³⁷

IX. Meşrûyeti İhtilafı Bir Meselede Ameli Durum

Semhûdî, bu bölümde müctehidlerin, şer'î bir meselenin hükmünün helâl yahut harâm olduğu hususunda ihtilaf etmesi halinde, mukallid için amelin neye göre olması gerektiği sorusuna cevap aramaktadır. Buna göre, Ebû Hanîfe'yi yahut başka bir müctehidi taklîd etmeksizin nebîz içen bir kimse günahkâr sayılır mı? Semhûdî, İzz b. Abdüsselâm'dan alıntıladığı bu soruya yine onun ifadesi ile cevap vermektedir. İzz b. Abdüsselâm'a göre, böyle bir fiile girişecek kimsenin, konuyla ilgili hükmü araştırıp öğrenmesi farz-ı ayn'dır. Bunu öğrenmeden nebîz içen kimse, meselenin hükmünü öğrenme çabasına girmediği için günahkârdır.¹³⁸

Semhûdî'nin bu bölümde yer verdiği diğer bir mesele, haram olduğu yaygın görüş olan bir fiili işlemenin günah sayılıp sayılmayacağı meselesidir. Şâfi'î'ye göre harâmlığı meşhur bir fiili işleyen kimse –mutlak olarak- günahkâr; harâmlığı meşhur değilse –kendisine bu yönde haber ulaşmadan- o fiili yapması halinde günahkâr değildir. Buna göre, *neceş*¹³⁹ yoluyla satış yapan kimse –kendisine konuyla ilgili haber ulaşmış olsun veya olmasın- günahkârdır. Zira bu uygulama hiyânet kapsamına girip

¹³⁶ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 111.

¹³⁷ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 115-116.

¹³⁸ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 142.

¹³⁹ Neceş, alıcı olmadığı halde sırf pazarlığı kızıştırmak için fiyatı yükseltme. Cürcânî, Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *Mu'cemu't-ta'rîfât* (Kahire: Dâru'l-Fadîle, 2004), 201.

dinde hiyânetin harâm olduğu açıktır. Ancak biri (din) kardeşinin pazarlığı sırasında pazarlığa girişirse, –kendilerine konuyla ilgili haber ulaşmamışsa- o kimse günahkâr sayılmaz.¹⁴⁰

Semhûdî, burada bir kıyâsın varlığına dikkat çekerek, bunun Şâfiî mezhebini iltizâm eden kimse hakkında söz konusu olduğunu belirtmektedir. Buna göre, haramlığı ihtilafı olan bir mesele, haramlığı hususunda görüş birliği bulunan meşhur meseleye kıyâs edilmiştir.¹⁴¹ Semhûdî, fakihler arasında ihtilafı meselelerde, mukallid için -taklîd etmek koşuluyla- seçim özgürlüğünün varlığını koruyacağı kanaatindedir.¹⁴²

Semhûdî, bu konuyu mahremi olmayan bir kadına dokunma örneği ile somutlaştırmaktadır. Şâfiî müntesibi biri, kadına dokunur ve abdesti yenilemeden namaz kılsa; bazı âlimlere göre namazı sahih değildir. Zira itikâdî Şâfiî mezhebine göredir. Buna cevâz verilmesi halinde, mezhebin tüm yasaklarının ihlal edilmesi problemi ortaya çıkar. Ancak herhangi bir mezhebi iltizâm etmemiş kimsenin, âlimlerin konuyla ilgili farklı iki görüşüne vâkîf olmasına rağmen, birini taklîd etmeden rastgele hareket ederse günahkâr sayılır. Eğer bu görüşlere vâkîf olmadan bu fiili yaparsa, bu durumda da öğrenme çabasına girmediğinden günahkâr olur.¹⁴³

Semhûdî, bu bölümde son olarak şer'î meselenin hükmünü soracak bir müftünün yokluğu halinde, hükmü öğrenmekten aciz olan mukallidin takınacağı tavır konusuna yer vermektedir. Semhûdî, bu konuda Nevevî ve İbn Salâh'ın kanaatine yer vermektedir. İbn Salâh¹⁴⁴ ve Nevevî'ye¹⁴⁵ göre, vakıâ sahibine fetvâ verecek kimse bulunmazsa, bu durum şer'î hüküm açısından fetret sayılıp şer'î hükümlerin gelmesinden önceki durum, yani hükümsüzlük söz konusu olur. Dolayısıyla kişi için icâb veya tahrîm şeklinde bir şer'î mükellefiyetten bahsedilemez. Vakıâ

¹⁴⁰ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 143.

¹⁴¹ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 142.

¹⁴² Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 144, 145.

¹⁴³ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 145.

¹⁴⁴ Şehrezûrî, *Edebu'l-müftî ve'l-müsteftâ*, 105.

¹⁴⁵ Nevevî, *Mecmû'*, 1: 91.

sahibi, eyleminden ötürü sorumlu değildir. Ancak Nevevî'ye göre vâkıa sahibinin, hükmü öğreneceği bir kimse bulunmadığından emin olana dek tevakkuf etmesi gerekmektedir.¹⁴⁶ Öyle anlaşılıyor ki Semhûdî'nin kanaati de Nevevî ile aynı yöndedir. Semhûdî, kişinin fıkıh kitaplarında araştırma ve inceleme kabiliyetine sahip olması halinde ise bu kabiliyetini kullanması gerektiğini belirtmektedir.¹⁴⁷

X. Meşrûiyeti İhtilafı Bir Fiili İşleme

Semhûdî, bu bölümde fakihler arasında haram olup olmadığı ihtilafı bir fiili işleyen kimsenin, bu fiilden ötürü yadsınıp yadsınamayacağı tartışmasına değinmektedir. Semhûdî'nin bu konudaki yaklaşımı genel olarak Nevevî'nin yaklaşımı ile paralellik arz etmektedir.¹⁴⁸ Nevevî, sadece icmâ ile sabit hükümlerde, aykırı hareket eden kimseye karşı çıkılacağı, ihtilafı meselelerde ise fiili işleyen kimsenin yadsınamayacağı kanaatindedir. Ona göre, gerek tüm müctehidlerin isâbet ettikleri tezine göre, gerekse isâbet edenin tek, diğerlerinin hatalı kabul edildiği tezine göre durum değişmemektedir. Zira hatalı olanlar hakkında da herhangi bir günah söz konusu değildir. Ancak yumuşak bir üslupla, ihtilafı meselelerde hilafın dışına çıkmayı öğütlemek tavsiye edilmiştir. Zira sabit bir sünnete hâlel getirmediğçe hilafın dışına çıkmak fakihler arasında hoş karşılanmıştır.¹⁴⁹

Semhûdî, zikredilen bu yaklaşımın ihtilafı meselelerin tümü için geçerli bir durum olmadığını, kişinin fikhî inancının da bu konuda belirleyici olduğunu, Nevevî'nin de aslında bu kanaate sahip olduğunu belirtmektedir. Semhûdî, ihtilafı bir mesele olmakla birlikte, fiilin harâm olduğu inancında olmasına rağmen böyle bir fiile girişen kimsenin, Râfi'î'ye¹⁵⁰ ve Nevevî'ye¹⁵¹ göre de haramlığı konusunda icmâ bulunan bir fiili işlemiş gibi sayılacağını belirtmektedir.¹⁵²

¹⁴⁶ Nevevî, *Mecmû'*, 1: 91; Nevevî, *Âdâbü'l-fetvâ* (Dimeşk: Dârü'l-fıkr, 1408), 86; İbn Salâh, *Edebu'l-müftî ve'l-müsteftâ*, 40; Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 145.

¹⁴⁷ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 146.

¹⁴⁸ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 147.

¹⁴⁹ Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, 10: 219.

¹⁵⁰ Râfi'î, *Azîz*, 8: 348.

¹⁵¹ Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, 7: 335.

¹⁵² Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 148.

Fakihler, kendi mezhebine ait görüşü ihlal etmedikçe ihtilaflı konularda diğer mezheplerin hassasiyetlerini göz önünde bulundurmaya müstehab saymışlardır. Mezheplere ait fıkıh kitaplarında çok defa “hurûcen ‘an muhalefeti...” ifadesi kullanılarak bu hassasiyet dile getirilmiştir. Semhûdî, prensipte bu yaklaşımı benimsemekle birlikte, hilâfın dışına çıkmanın müstehab sayılması hususunu mutlak bir yaklaşım olarak görmemektedir. Semhûdî, ancak belli şartlar dâhilinde hilâfın dışına çıkmanın müstehab sayılabileceği kanaatindedir. Ona göre, öncelikle sünnete aykırı olan fikhî bir görüşün hiçbir saygınlığı yoktur.¹⁵³ Yine karşıt görüşe itibar edilebilmesi için bu görüşün dayanağının da güçlü olması gerekmektedir. Semhûdî’ye göre, karşıt görüşün dayanağının zayıf olması halinde, hilâfın dışına çıkmak müstehab sayılmamaktadır.¹⁵⁴

Semhûdî, bu konuda İbn Abdisselâm’ın şu görüşüne yer vermektedir:¹⁵⁵ şeyt bir meselenin hükmü için câiz veya haram olduğu hususunda ihtilaf edildiyse, ihtiyata binaen faziletli olan bu tür fiilden sakınmaktır. Eğer vâcib mi yoksa müstehab mı? şeklinde ihtilaf söz konusu ise, faziletli olan bu türden bir fiili yapmaktır.¹⁵⁶

XI. Mukallidin Mezhebine Aykırı Lehine Verilen Hükmün Meşrûiyeti

Mezhepler arasında hükmü ihtilaflı bir şer’î meselenin mahkemeye taşınması halinde; hâkim, fiili işleyen kimsenin görüş ve mezhebine göre değil de kendi ictihâdına göre karar vermek durumundadır.¹⁵⁷ Bu durum, hâkim tarafından mezhep müntesibi kimsenin lehine, ancak bağlı bulunduğu mezhebin görüşüne aykırı bir hüküm verilmesi halinde, *mabkûmun lehin* bu haktan yararlanmasının hukuken ve/veya diyaneten câiz olup olmadığı sorusunu beraberinde getirmektedir.

¹⁵³ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 166.

¹⁵⁴ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 148, 154, 166.

¹⁵⁵ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 166.

¹⁵⁶ İzzuddîn b. Abdisselâm, *el-Kavâ'idu'l-kubrâ* (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2000), 1: 176; Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 166.

¹⁵⁷ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 151-153.

Semhûdî, bu soruyu kendisine civâr/komşuluk kaynaklı şüfâ¹⁵⁸ hakkı tanınan şâfiî müntesibinin, hâkimin kararı gereği bu haktan yararlanmasının câiz olup olamayacağı örneğiyle somutlaştırmaya çalışmaktadır. Bu tartışmanın menşei, hâkimin kararının şer'î hükme etkisi tartışmasında düğümlenmektedir.¹⁵⁹ Semhûdî, bu konuda üç yaklaşımdan bahsetmektedir:¹⁶⁰

1. Hüküm, hem zâhiren/hukuken hem de bâtinen/diyaneten geçerlidir. Râfiî¹⁶¹ ve Nevevî'nin¹⁶² de aralarında bulunduğu bazı hukukçular bu görüşe meyletmiştir.¹⁶³

2. Hüküm, ne hukuken ne de diyaneten geçerli değildir. Ebû İshâk eş-Şîrâzî ve Gazzâlî bu görüşü savunmaktadır.¹⁶⁴ Mâlikîlerin görüşleri de ağırlıklı olarak bu yöndedir. Onlara göre hâkimin verdiği karar ile hüküm bâtinen değişmez. Buna göre hâkimin kararı öncesi hüküm geçerlidir. Dolayısıyla lehine komşuluk kaynaklı şüfâ hakkı tanınan Mâlikî müntesibinin böyle bir haktan yararlanması câiz değildir.¹⁶⁵

3. Hüküm, hukuken geçerlidir. Hasımın/müdda'â aleyhin hâkim ile aynı kanaate sahip olması halinde, hüküm diyaneten de geçerli, farklı kanaate sahip olması halinde diyâneten geçersiz sayılır.

¹⁵⁸ Şüfâ, satım veya bu hükümdeki bir akitle alınmış taşınmaz veya taşınmaz hükmündeki özel mülkiyete konu bir malı, müşteriye mal olduğu bedelle cebren alıp mülkiyetini elde etme hakkını ifade etmektedir. Satılan malda paydaş olmanın şüfâ hakkını doğurduğu hususunda fakihler ittifak etmişlerdir. Hanefî fıkıhçılar, gayr-ı menkulde irtifak hakkına sahip olmayı ve bitişik komşuluğu da şüfâ sebeplerinden saymaktadır. Hanefî fukahâsı, komşu için şüfâ hakkını tanımakla birlikte ortaklıktan kaynaklanan şüfâ hakkı ile irtifaktan kaynaklanan şüfâ hakkını incelemektedir. Abdurrahmân b. Muhammed b. Süleymân el-Med'uvvi bi Şeyhîzâde *Mecme'u'l-Enbur fî Şerbi Multaka'l-Ebbur* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998), 4: 102; İbrahim Kafî Dönmez, "Şüfâ", *DİA*, (Ankara: TDV, 2010), 39/248.

¹⁵⁹ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 156.

¹⁶⁰ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 158.

¹⁶¹ Râfiî, *Azîz*, 13: 198-199.

¹⁶² Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, 12: 37.

¹⁶³ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 156, 158.

¹⁶⁴ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 156.

¹⁶⁵ Celâluddîn Abdullâh b. Necm Şâs, *İkdu'l-cevâhiri's-semîne fî mezhebi 'âlimi'l-medîne* (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1423/2003), 2: 1017; Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 160.

Semhûdî'ye göre öncelikle hâkimin kararının nakzedilebilir türden olup olmamasına bakılır. Ona göre nass veya icmâya aykırı karar, nakzedilebilir türden olduğu için hiçbir hukuki geçerlilik taşımaz. Dolayısıyla bu tür kararlar lehine hüküm verilen kimsenin bu haktan yararlanması caiz değildir. İctihâda dayalı hâkim kararları ise, hem hukuken hem de diyaneten geçerli olup, lehine hüküm verilen kimsenin bu haktan yararlanması câizdir.¹⁶⁶

Sonuç

Semhûdî, çok yönlü ilmi kişiliğinin yanında Şâfi'î mezhebinin önemli fakihlerinden olup, fıkıh ve fıkıh usulü alanında pek çok eser ortaya koymuştur. Taklîd konusunda yazmış olduğu *el-İkdu'l-ferîd fî ahkâmi't-taklîd* adlı eseri bu eserler arasında yer almaktadır. Semhûdî, bu eserinde taklîd ile ilgili temel tartışma konularına yer vermekte, kendi görüş ve düşüncelerini de ortaya koymayı ihmal etmemektedir.

Semhûdî'ye göre ictihâd seviyesine ulaşmamış herkes mukallid hükmünde sayılır, bunların bir müctehidi taklîd etmeleri vâcibdir. Ancak o, muayyen bir mezhebe bağlılığı dînî bir vecîbe olarak görmemektedir. Ona göre, mezhep bağlılığı bireysel bir irade olup, böyle bir irade ortaya konulduktan sonra, kişinin tikel meselelerde başka bir mezhebin görüşünü almasının yahut tümünden başka bir mezhebe geçmesinin önünde herhangi bir dînî engel bulunmamaktadır. Semhûdî, sahâbe dönemi uygulamasını, bunu destekleyen en önemli kanıt olarak görmektedir.

İctihâdın tecezzisi/bölünebileceği tezini benimseyen Semhûdî'ye göre, belli bir konuda ictihâd salâhiyetine sahip kimse, bu alanda ictihâd etmekle mükellef olup başka bir müctehidi taklîd edemez. İctihâd salâhiyetine sahip olmadığı konularda ise başka bir müctehidi taklîd etmesi gerekmektedir.

Semhûdî'ye göre ictihâd edecek kişinin yeterli fikhî donanıma sahip olması, güvenilir ve adil olması gerekmektedir. Güvenilirlik vasfının tespitinin toplum için kolay olmadığını belirten Semhûdî, adalet vasfı için ise aynı durumun söz konusu olmadığını görüşündedir. Ona göre, bunun için birden fazla adil kişinin şahitliği şarttır. Ancak o, ictihâd iddiasında

¹⁶⁶ Semhûdî, *el-İkdu'l-ferîd*, 156-167.

bulunan kimse hakkında yeterli bilgiye sahip tek adil kişinin şahitliğine de itibar edilebileceği kanaatindedir. Sembûdî'ye göre zâhiren adaleti sabit olan müctehidin ayrıca bâtinen adaletinin soruşturulması gerekmemektedir.

Sembûdî, sahâbe dönemi uygulamasından hareketle, birden fazla müctehidin bulunması halinde, mukallidin *efdal* olanı soruşturmaksızın dilediği müctehidi taklîd etme hürriyetine sahip olduğu kanaatindedir. Yine ona göre, hayatta olmayan müctehidin taklîd edilmesi câizdir. Bunun için ölen müctehidin hayattayken kendi ictihadıyla amel etmiş olma şartını da aramaz. Sembûdî, Şâfiî olmakla birlikte ictihâdın kesilmesi meselesinde Hanbelîlerin görüşüne meyletmektedir.

Sembûdî'ye göre mezhep müntesibi kimse, gerekli fikhî donanıma sahip olduktan sonra fetvâ verebilir. Ancak ilmi seviyelerin farklı olmasına bağlı olarak, fetvâların değerinin de farklılık arz edeceği görüşündedir. Ona göre gerekli fikhî donanıma sahip olmayan ve mezhep görüşüne de vâkif olmayan kimseler ise fetvâ veremez.

Sembûdî, mezhebin râcih veya mercûh görüşüne göre amel etme konusunda avâm ile müftîlerin aynı kategoride değerlendirilemeyeceği kanaatindedir. Ona göre, müftînin râcih olanı esas alması gerekirken, avâm hakkında kolaylık prensibinin esas kabul edilmesi gerekmektedir. Ancak o, avâm hakkında hangi görüşe tutunacaksa, amel öncesi taklîd niyetini gerekli görmektedir. Bu nedenle helâl veya haram olduğu hususu fakihler arasında tartışmalı bir meselede, mukallidin taklîd niyetini getirmeksizin rastgele bir görüşe göre hareket etmesini doğru bulmamaktadır.

Sembûdî, âmmî hakkında muayyen bir mezhebe bağlılığı şart koşmaz. Muayyen bir mezhebe bağlı olan kimsenin de tüm meselelerde mezhep dairesi içerisinde hareket etmesini zorunlu görmez. Mezhepler arası geçişi caiz gören Sembûdî'ye göre, bir mezhebe bağlanan kimsenin, o mezhepte sebat etme mecburiyeti bulunmamaktadır. Sembûdî, mezheplerin kolay ve hafif hükümlerinin seçip alınmasını ne teorik açıdan ne de dinin genel karakteri açısından problemlî görmez. Ancak o, dini hafife alma (tesâhül) ve arzuları doğrultusunda (teşehhi) hareket etmenin önüne geçmek için, mezheplerin kolay hükümleri alınırken taklîd niyetini gerekli görür.

Sembûdî, ilkesel olarak *hilâfın dışına çıkma (hurûc 'ani'l-hilâf)* prensibini müstehab saymakla birlikte, sünnete aykırı ve delili zayıf karşıt

görüşlerin saygınlığının olamayacağı kanaatindedir. Semhûdı, nassa veya icmâya aykırı hâkim kararlarının hiçbir geçerliliğinin olmadığı, nassa veya icmaya aykırı olmayan kararların ise hem hukuken hem de diyâneten geçerli olduğu görüşündedir.

KAYNAKÇA

- Âmidî, Alî b. Muhammed. *İhkâmü'l-abkâm fî usûli'l-abkâm*, Riyad: Dâru's-Samî'i, 1424/2003.
- Barca, İbrahim. *es-Sembûdî ve Medine Tarihi*, İstanbul: Siyer Yayınları, 2016.
- Basrî, Muhammed b. Alî. *el-Mu'temed fî usûli'l-fıkıh*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1403.
- Beyhakî, Ebûbekir Ahmed b. el-Hüseyn. *Es-Sünenü'l-kubrâ*, Haydarabad: Meclisu Dâireti'l-Me'ârifî'n-Nizâmiyye, 1344.
- Bihârî, Muhibullâh b. Abdüşşekûr. *Musellemu's-subût*, el- Kahire: Matba'atu'l-Hüseyniyye, 1326.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-sabîhu'l-muhtasar min umûr resûlillâh (s.a.v) ve sünenih ve eyyâmih*, Beyrut: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- Cürcânî, Alî b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf. *Mu'cemu't-ta'rîfât*, Kahire: Dâru'l-Fadîle, 2004.
- Cüveynî, Ebu'l-Me'âlî Abdümelik b. Yûsuf, *El-Burbân fî usûli'l-fıkıh*, Katar: Devletü Katar, 1399.
- Ermevî, Safiyyuddîn Muhammed b. Muhammed. *el-Fâik fî usûli'l-fıkıh*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl*, Dimeşk: y.y., 1390.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1413.
- Harrânî, Ahmed b. Hamdân. *Sıfatü'l-fetvâ ve'l-müftâ ve'l-müsteftâ*, Dimeşk: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1380.
- Heytemî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Hacer. *el-Fetâva'l-fıkhiyyeti'l-kubrâ*, Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1408/1987.
- Hallâf, Abdülvehhâb. *İlmu usûli'l-fıkıh*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1433/2012.
- Hindî, Safiyyuddîn Muhammed b. Muhammed el-Ermevî, *Nihâyetü'l-vusûl fî dirâyeti'l-usûl*, Mekke: el-Mektebetü't-Ticariyye, ts.

- İbn Abdilberr, Yûsuf b. Abdillâh. *Et-Tembîd limâ fi'l-muvatta mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, Mağrib: Vizâretü'l-Evkâf, 1967.
- İbn Abdisselâm, İzzuddîn. *el-Kavâ'idü'l-kubrâ*, Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 2000.
- İbn Berhân, Ahmed b. Alî. *el-Vusûl ilâ ilmi'l-usûl*, Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1404/1984.
- İbn Ebû Zür'a, Ahmed b. el-Hüseyn el-Ma'rûf. *EL-Ğaysü'l-hâmi' şerhü cem'i'l-cevâmi'*, Kahire: Dâru'l-Fârûki'l-Hadîse, 2006.
- İbn Ferhûn, İbrâhîm b. Alî el-Mâlikî. *Tefsiratu'l-hükkâm fî usûli'l-akdiye ve menâbici'l-abkâm*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2007.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî. *el-İhkâm fî usûli'l-abkâm*, Beyrut: Dâru'l-Âfâki'l-Cedîde, 1403/1983.
- İbnü'l-Hümâm Muhammed b. Abülvâhid es-Sivâsî, *Fethu'l-kadîr*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed. *Ravdatü'n-nâzir ve cennetü'l-münâzir*, Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1419/1998.
- İbn Sübkî, Abdülvehhâb b. Abdülkâfi el-ma'rûf bi Tâcuddîn. *Cem'ü'l-cevâmi'*, Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2005.
- İbnü'n-Neccâr, Muhammed b. Alî el-Futûhî. *Şerhu kevkebi'l-munîr*, Riyad: Vizâretü'l-Evkâf es-Su'ûdiyye, 1413/1993.
- Karâfi, Ahmed b. İdrîs. *el-İhkâm fî temyîzi'l-fetâvâ anî'l-abkâm ve tasarrufâti'l-kâdî ve'l-imâm*, Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2009.
- Karaman, Hayrettin. *İslam Hukukunda İctihâd*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Kâsânî, Ebû Bekr b. Mes'ûd. *Bedâi'u's-sanâi'*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Semhûdî", *DİA*, 36: 489-491, Ankara: TDV, 2009.
- Mahallî, Celâluddîn Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed. *el-Bedru't-tâli' fî halli cem'i'l-cevâmi'*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1426/2005.

- Mâverdí, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed. *el-Hâvi'l-kebir*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1414/1994.
- Merdâvî, Ebu'l-Hüseyn Alî b. Süleymân. *Şerbu't-tabrîr fî usûli'l-fıkıh*, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1421/2000.
- Nemle, Abdülkerîm b. Alî b. Muhammed. *İthâfu zevi'l-besâir bi şerhi ravdatü'n-nâzır*, Riyad: Dâru'l-Âsime, 1417/1996.
- Nevevî, Yahyâ b. Şeref. *Ravdatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müftîn*, Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1991.
- Nevevî, Yahyâ b. Şeref. *el-Mecmû'*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1996.
- Nevevî, Yahyâ b. Şeref. *Âdâbü'l-fetvâ*, Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1408.
- Nevevî, Yahya b. Şeref. *Ravdatu't-tâlibîn*, Beyrut: Dâru Âlemi'l-Kutub, 1423/2003.
- Özdemir, Recep. "Fıkıh Usulü Açısından Taklid", *Hikmet Yurdu* 5/9, (Haziran: 2012): 142.
- Râfîî, Abdülkerîm b. Muhammed. *el-Azîz şerbü'l-vecîz*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. el-Hüseyn. *el-Mabsûl fî ilmi usûli'l-fıkıh*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- Şehâvî, Muhammed b. Abdurrahmân. *ed-Dav'u'l-lami' li eblî'l-karni't-tâsi'*, Beyrut: Dâru'l-Cil, 1313.
- Sem'ânî, Ebu'l-Muzaffer Mansûr b. Abdülcebbâr. *Kavâti'ü'l-edille fî usûli'l-fıkıh*, Riyad: Mektebetü'l-Fetvâ, 1419/1998.
- Semhûdî, Nûruddîn Alî b. Ahmed. *el-İkdu'l-ferîd fî abkâmi't-taklîd*, Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 1432/2011.
- Sübkî, Alî b. Abdulkâfi. *el-İbhâc fî şerhi'l-minhâc*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416/1995.
- Şâfîî, Muhammed b. İdrîs. *er-Risâle*, Kahire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 2005.
- Şâs, Celâluddîn Abdullâh b. Necm. *İkdu'l-cevâhiri's-semîne fî mezhebi 'âlimi'l-medîne*, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1423/2003.
- Şehrezûrî, Usmân b. Abdülazîz b. es-Salâh. *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftâ*, Riyad: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1407/1986.

Şevkânî, Muhammed b. Alî. *İrşâdu'l-fuhûl ilâ tabkâki'l-bakke min ilmi'l-usûl*, Dimeşk: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1419/1999.

Şeyhîzâde, Abdurrahmân b. Muhammed b. Süleymân. *Mecme'u'l-Enbur fî Şerhi Multaka'l-Ebbur*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1419/1998.

Dönmez, İbrahim Kâfî. "Şüfa", *DİA*, 39/248-252, Ankara: TDV, 2010.

Şîrâzî, Ebû İshâk. *el-Lüma'*, Beyrut: Dâr İbn Kesîr, 1416/1995.

Şîrâzî, Ebû İshâk. *Şerhu'l-luma'*, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1408/1988.

Şîrâzî, Ebû İshâk. *et-Tabsira fî usûlü'l-fikh*, Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1403/1983.

Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır. *el-Babru'l-muhât fî usûli'l-fikh*, Kahire: Dâru's-Safva, 1413/1992.

Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. Bahâdır. *Teşnîfu'l-mesâmi' bi cem'i'l-cevâmi'*, Riyad: Mektebetu Kurtuba, 1418/1998.